

УДК 904:[730"653":[069.029:930(477.83-25)

АНТИЧНА СКУЛЬПТУРА МАЛИХ ФОРМ ІЗ ФОНДІВ ЛЬВІВСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ

Анастасія БАУКОВА

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна,
e-mail: anastasia_bau@ukr.net*

Проаналізовано античні теракотові вироби з фондів Львівського історичного музею. Нечисленні матеріали мають різне походження, виготовлені з різних матеріалів, однак відображають основні тенденції релігійного життя античного світу.

Ключові слова: античні теракоти, жіноче божество, протома, статуетка, коропластика, техніка виготовлення, Львівський історичний музей.

Львівський історичний музей – один із провідних центрів вивчення та експонування старожитностей нашої землі. Його колекції відображають культуру населення України від найдавніших часів до XIX ст. Важливе місце серед усіх артефактів посідають античні матеріали. Останнім часом ці знахідки були об'єднані у колекцію та каталогізовані. Враховуючи специфіку регіону, античні речі потрапляли до музею випадково. Антична збірка ЛІМ значно поповнилася після 1939 р., коли сюди були передані частини колекцій львівських музеїв: Музею князів Любомирських, музею Народного Дому, музею Наукового Товариства імені Шевченка, а також із Київського історичного музею. Варто наголосити, що ці речі були передані разом із інвентарними книгами, тому є можливість частково відновити інформацію про місце знахідки та особливості збереження. У післявоєнний час музей поповнив свої фонди завдяки придбанню збірки тернопільського колекціонера Т. Крушинського та повернення з Німеччини вивезених культурних цінностей. Поодинокі речі надійшли у фонди ЛІМ із колекції Івана Труша. Як наслідок – більшість речей виявилася депаспортизованою, що значно ускладнює наукове опрацювання та інтерпретацію. Натомість такі артефакти можна вивчати з мистецького погляду.

Колекція античних виробів львівського музею не є однорідною – до її складу віднесено речі різних часових проміжків та культур єгипетського, близькосхідного, вавилонського, ассирійського, шумерського походження. Наприклад, з фондів Державного Ермітажу були передані фрагменти клинописних табличок, які також на сьогодні вважаються частиною античної збірки.

У 2011 р. співробітники відділу археології М. Піцишин та О. Гула створили каталог цієї збірки пам'яток, у якому перераховано 266 позицій. Уперше матеріали колекції античних виробів із фондів Львівського історичного музею опублікувала М. Піцишин [Піцишин, 1993, с. 6–14.], опрацювавши збірки грецького та римського посуду. Значним внеском дослідниці треба вважати публікацію колекції античних світильників.

Метою цього повідомлення є опрацювання та опублікування зразків дрібної пластики з фондів ЛІМ. Тут зберігається шість артефактів, які можна віднести до культу жіночого божества. Серед них є п'ять зображень богині та статуетка жерця¹. Усі вони, за винятком бронзової статуетки, виготовлені з глини і є продукцією майстерень грецьких коропластів.

Загалом зображення божеств слугували жертвами як у храмах, так і в домашніх культурах. Їх також нерідко можна виявити серед поховального інвентарю. Саме тому вони становлять численну групу знахідок із античних пам'яток. Невеликі розміри статуеток та порівняна легкість їх виготовлення за допомогою форм, сприяли швидкому поширенню цих виробів серед населення материкової Греції та її колоній.

Варто відзначити, що серед усіх теракотових статуеток, які знаходять під час археологічного дослідження боспорських міст, переважають саме зображення жіночого божества. За загальними типами зображень серед них можна виокремити Афродіту, Кібелу, Деметру та Богиню-Матір. Одночасно, за твердженням І. Кругликової, на території хори вони не були поширеними [Кругликова, 1966, с. 110].

Особливий, найдавніший, тип теракотових виробів становлять протоми – погрудне зображення жіночого божества, переважно іонійського походження. На території материкової Греції та у Північному Причорномор'ї відомо дуже багато варіантів протом. Зазвичай такі зображення були вотивними дарами у святилищах або входили до складу поховального інвентарю. З середини VI ст. до н. е. поширенішими були погрудні зображення богинь, а згодом – напівфігурні. Часом розквіту вшанування культу Деметри вважається V ст. до н. е. У цей час урізноманітнюються типи виробів, з'являються теракоти аттичного виробництва.

Теракоти загалом виготовляли із добре відмудленої глини від руки чи у відкритих формах-матрицях. У другому випадку зворотний бік виробу підрізали ножем та згладжували. Поверхню штапованих теракот нерідко вкривали світлим або червоним ангобом.

¹ Хоча у документації (опис речей, переданих на виставку) та статті М. Піцишин артефакт названий статуеткою жриці.

У фондах ЛІМ зберігається цікава протома жіночого божества (ЛІМ А-38326, вкл.: рис. XIV). Її розмір 3,5×5,2 см. Глина цегляного кольору з білими вкрапленнями. Риси обличчя не дуже чіткі, суворі, хвилясте волосся розділене прямим проділом і вільно спадає донизу. Оскільки протома відтиснута у формі, то зворотний бік виробу неохайний. Протома надійшла у фонди ЛІМ з Італії (Помпеї).

Напівфігура Деметри (ЛІМ А-38325, вкл.: рис. XII) напівовальної форми. Розмір статуетки 9,0×13,5 см. Глина цегляного кольору із вкрапленнями білого та чорного кольорів. Статуетка порожня зсередини, відкрита до низу, зворотній бік гладкий. Риси обличчя суворі, добре профільовані. Кінчик носа пошкоджений. Зачіска із прямим проділом, волосся злегка хвилясте. За стилістикою цей виріб можна ототожнити з Деметрою. У документації музею вказано, що статуетка була знайдена (чи придбана (?)) у Помпеях. На думку М. Піцишин, це зображення датується IV–II ст. до н. е. Загалом напівфігура – це менш розповсюджений тип зображень богині, ніж протома, і такі знахідки трапляються не у всіх регіонах античного світу [Русяєва, 1982, с. 55]. Напівфігури виготовляли так, що статуетка залишалася пустою всередині. Лицьовий бік виробу виготовляли у формі, а зворотний загладжували вручну.

Наступна статуетка (ЛІМ А-38327, вкл.: рис. XVI) зображує богиню на повний зріст. Це, очевидно, Кора-Персефона. Статуетка має пошкодження. Риси обличчя майже повністю затерті, хвилясте волосся м'яко обрамляє лице. Фігура дівчини повністю закутана в плащ, права рука притиснута до грудей, ліва трохи зігнута в лікті. Права нога зігнута і злегка висунута до переду. Розміри статуетки 6,2×14,5 см. Статуетка потрапила у фонди ЛІМ із Помпей.

Культ Деметри відноситься до хтонічних, пов'язаних з ідеєю вмираючого та воскресаючого божества (в архаїчному варіанті бог щезав та з'являвся). Оскільки землеробство відіграло провідну роль у житті стародавніх цивілізацій, то цілком зрозуміло, що культу родючості були найважливішими. Деметра – богиня, наділена усіма повноваженнями покровительки землеробства. Стародавні греки вважали, що саме Деметра навчила їх сіяти і подарувала пшеницю та ячмінь. Залежно від політичних, економічних та природних умов тієї чи іншої місцевості, окремі риси абстрагувалися та виводили на перший план. Деметра, на думку А. Русяєвої, перебрала на себе частину функції Геї. Питання виникнення культу Деметри досі залишається відкритим. Дж. Томсон вважав, що Деметра, як одна з форм мінойської богині-матері, бере початки в Єгипті, з яким мінойська культура мала тісні зв'язки. Пізніше її культ поширився по цілій Греції [Томсон, 1958, с. 115].

Культ Деметри відомий ще з архаїчної доби. Одночасно основні типи зображень богині сформувалися у містах Іонії. Іонійський стиль проявляється у зображенні Деметри сидячою в ієратичній позі. Статуетки відрізняються

трактуванням крісла, одягу, головного убору, положенням рук. Інколи крісло має високу спинку, рівні чи заокруглені виступи з боків; іноді воно зливається з тілом богині. Руки у фігурки традиційно лежать на колінах, рідше одна рука підтримує груди. Ноги поставлені паралельно, спираються на виступ крісла чи підставку. Одяг частіше за все зливається з тілом. На голові покривало, що гладко обрисовує голову, деколи з рельєфним валиком над чолом. Інколи богиню зображено в калафі, полісі чи стефані. Але в усіх випадках необхідним атрибутом є покривало, яке підкреслює округлу лінію головного убору [Русяева, 1979, с. 37]. Також спільною рисою є зображення масивних м'яко модельованих форм тіла та застиглої архаїчної посмішки [Античные государства, 1984, с. 212]. Не треба забувати, що у стародавній Греції зображення сидячої богині було доволі поширеним. За умови відсутності певних атрибутів майже неможливо встановити епikleзу божества. Ці питання не знайшли ще доволі чіткого вирішення у мистецтвознавчій чи археологічній літературі. Щоправда, найчастіше зображення сидячої богині на Боспорі пов'язували все ж таки з Деметрою [Кобилина, 1961, с. 29]. На відміну від інших видів культових статуеток, саме тип сидячої богині трапляється доволі часто серед матеріалів міських та сільських городищ і некрополів. Цей тип зображення був настільки популярним серед населення, що проіснував упродовж довгого часу від VI ст. до н. е. і до початку нашої ери.

У колекції Львівського історичного музею також зберігається зображення сидячої богині (ЛІМ А-40468, вкл.: рис. XV). Бронзова статуетка має невеликі розміри 4,0×1,8 см і була передана до львівського музею з Київського музею археології у 1940 р. Вважається, що її виявив Б. Фармаковський під час розкопок Ольвії. Зворотний бік статуетки необроблений, має сліди від форми. Привертають увагу великі очі божества. Риси обличчя добре простежуються у профіль. Жіноче божество має великого розміру головний убір. Якщо дивитися на профіль статуетки, то він (головний убір) ніби і не пов'язаний з фігурою, а є фоном, оскільки голова і зачіска виступають цілком окремо. Це добре узгоджується з тезою А. Русяєвої про те, що гіматій (покривало) був обов'язковим елементом для ольвійських зображень сидячої богині й інколи, як і в нашому випадку, богиню зображували на фоні ніби розгорнутого гіматія. Права рука лежить на колінах, волосся локонами (?) падає з правого боку на груди, ліва рука притиснута до грудей. Цей жест є типовим для зображень Кори-Деметри. У теракотових зображеннях богиня в руці тримає гранат, яблуко, пташку тощо. Ноги спираються на підставку, майстер припідняв низ одягу, показавши ступні богині. За усіма цими ознаками статуетку можна віднести до родосько-іонійського типу зображень жіночого божества, зокрема Деметри.

Щодо фігурки жерця (ЛІМ А-38328, вкл.: рис. XVII), то, на думку багатьох дослідників [Кругликова, 1966, с. 113], такі "гротески" (статуетки з підвісними

ногами) треба віднести до культу верховного жіночого божества. Цей вид теракот був поширеним у містах Боспору, особливо в похованнях у перших століттях нашої ери. Вважається, що у II ст. н. е. маріонетки перетворюються на ритуальні теракоти, пов'язані із культом верховного жіночого божества. Найранішими є зображення танцюючих жерців із музичними інструментами, а згодом з'являються примітивніші зображення у вухастих шапках. Зазвичай, усі вони мають бічні отвори на спідницях для підвішування ніг чи фалів. Глиняна фігурка з фондів ЛІМ має висоту 15 см. У каталозі зазначено, що її віднайшли на території північнопричорноморських колоній і надійшла вона у фонди музею у 1949 р. з Німеччини. Глина світло-цеглястого кольору. Жрець має вухасту шапку з п'ятьма виступами, ліва рука піднята догори, права – на поясі. На грудях є зображення музичного інструменту, а дзвоноподібне вбрання підперезане масивним поясом. Ноги мають різну довжину.

Статуетки такого типу виготовляли за єдиною технологічною схемою: спочатку у формі відтискали передню та задню частини тулуба, окремо виготовляли голову. Після цього деталі з'єднували, отримуючи фігурку у вигляді дзвона. Ноги та інші підвісні деталі виліплювали вручну у вільній техніці. Вони мали отвори, за які їх прикріплювали металевим стрижнем до тіла фігурки. У верхній частині голови був отвір: деякі дослідники вважають, що завдяки цьому фігурку можна було носити на тілі як оберіг, інші ж дотримуються версії, що завдяки цьому отвору лялькою-маріонеткою керували у виставах [Куликов, Федосеев, 2003, с. 74].

Насамкінець треба сказати про особливий експонат з античної колекції Львівського історичного музею. Справа в тім, що дві речі – протома Деметри, про яку йшлося вище, та людська голова, мають один і той самий шифр ЛІМ А-38326. Спроба з'ясувати шляхи надходження цього виробу та відшукати опис у інвентарних книгах не дали результатів. Однак особливості артефакту (вкл.: рис. XIII) не дають змоги залишити його поза увагою, оскільки це, ймовірно, взірець елліністичного бактрійського (?) чи парфянського (?), греко-буддійського(?) мистецтва. А такі речі є рідкісними у фондових збірках українських музеїв і потребують публікації. На перший погляд ця жіноча (?) голова є подібною до голів із Німрут Дага чи кушанських теракотових скульптур. Нам видається, що трактування рис обличчя (особливо очей) є подібним до скульптур із палацу в Халчаяні чи з Матхури [Пугаченкова, 1979, с. 215].

Голівка з фондів ЛІМ має висоту 5,2 см і максимальну ширину 2,6 см. Нижня частина обличчя пошкоджена. Привертають увагу великі виразні очі та ясне чоло. Голову прикрашає високий конусоподібний убір. Зворотний (оббитий) бік фігурки дає підстави припустити, що це так звана “скульптура з фоном”, тобто рельєф, відтиснутий на пласкій плитці у формі медальйону або

образку з однієї чи кількох фігур. Виріб виготовлено зі світлої глини, поверхня вкрита червоним ангобом.

Отже, збірка античної пластики у фондах Львівського історичного музею є доволі репрезентативною. Аналіз матеріалів дає змогу виокремити основні напрями грецького ремесла, виявити характерні риси та сфери вжитку виробів. Статуетки з фондів ЛІМ мають релігійне призначення і пов'язані зі землеробськими культами населення греко-римського світу. Самі скульптурки походять із різних областей, однак допомагають простежити тяглість традиційних уявлень та способів виготовлення. Це ще раз підкреслює тезу про те, що частина зображень грецьких богинь, зокрема Кори-Персефони та Деметри, упродовж значного часу мали сталі образи, які зберігалися навіть на території численних грецьких колоній.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.

1. Античные государства Северного Причерноморья. – М., 1984.
2. *Кобылина М. М.* Терракотовые статуэтки из Пантикапея и Фанагории. – М., 1961.
3. *Кругликова И. Т.* О культе верховного божества на Боспоре во II–III вв. н. э. // *Культура античного мира.* – М., 1966. – С. 110–115.
4. *Куликов А. В., Федосеев Н. Ф.* Глиняные куклы-марионетки античного Боспора // *Античность и драматургия: Сб. материалов научной конференции-фестиваля “Боспорские агоны”.* – Керчь, 2003. – С. 74–82.
5. *Пицишин М.* Грецькі глиняні вироби в колекції Львівського історичного музею // *Наукові записки ЛІМ.* – Львів, 1993. – Вип. 1. – С. 6–14.
6. *Пугаченкова Г. А.* Искусство Бактрии эпохи Кушан. – М., 1979.
7. *Русяева А. С.* Античные терракоты Северо-Западного Причерноморья – К., 1982.
8. *Русяева А. С.* Земледельческие культы в Ольвии догетского времени. – К., 1979.
9. *Томсон Дж.* Исследования по истории древнегреческого общества. – М., 1958.

Стаття: надійшла до редакції 15.11.2012
прийнята до друку 10.12.2012

**THE ANTIQUE SCULPTURES OF SMALL SHAPES
FROM THE FUNDS OF LVIV HISTORICAL MUSEUM**

Anastasia BAUKOVA

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska str., Lviv, 79000, Ukraine,
e-mail: anastasia_bau@ukr.net*

The antique terracotta wares from the funds of Lviv Historical Museum are analyzed. Few materials have different origins and were made of different materials. They reflect the main trends of the religious life of Ancient World.

Keywords: antique terracotta, female deity, protom, figurine, coroplastics, technology of making, Lviv Historical Museum.

**АНТИЧНАЯ СКУЛЬПТУРА МАЛЫХ ФОРМ
ИЗ ФОНДОВ ЛЬВОВСКОГО ИСТОРИЧЕСКОГО МУЗЕЯ**

Анастасия БАУКОВА

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, Львов, 79000, Украина,
e-mail: anastasia_bau@ukr.net*

Проанализированы античные терракотовые изделия из фондов Львовского исторического музея. Немногочисленные материалы имеют разное происхождение, изготовлены из разных материалов, но все же отображают основные тенденции религиозной жизни античного мира.

Ключевые слова: античные терракоты, женское божество, протома, статуэтка, коропластика, техника изготовления, Львовский исторический музей.